

MINDER BEKENDE GENTSE NOTABELEN UIT DE PERIODE 1780 – 1840 (VERVOLG)

De Gentse radicalen aan het einde van de 18e eeuw.

ERRATUM

*Aan het einde van de eerste alinea van de eerste aflevering van dit artikel (G.T., 2013, p 305) stond een storende drukfout. Volgens de gedrukte tekst “**bekeerden** zich allen tot het katholicisme”. Men moest natuurlijk lezen “**bekenden** zich allen...”. Hoe deze zetduivel ondanks al onze zorg in G.T. kon opduiken is een mysterie. Wij nodigen onze lezers uit om de bedoelde tekst overeenkomstig dit erratum te willen verbeteren.*

IV

Jacques-Guillaume Meyer (1756-1805)

*“Le fléau des aristocrates et des royalistes, un jacobin partisan des mesures de sévérité, un démocrate exalté»⁷⁷. Met deze woorden typeerde een Frans militair bevelhebber de kleinzoon van de Noord-Nederlander Cornelis Meyer (overleden in 1734) die het geluk was komen zoeken in Gent, er in een drukkersfamilie trouwde en een eigen drukkerij en boekhandel stichtte, eerst *op de Burghstraete by de PP. Discalsen*, vanaf 1709 in de ruime woning ‘t *Ghecroont Sweert* aan de Hoogpoort (met een werkplaats en achterpoort in de Onderstraat)⁷⁸. Cornelis was ook actief in de culturele wereld als auteur van historische toneelstukken en vooral als deken (1717-1732) van de aloude rederijderskamer De Fontaine⁷⁹, waar hij overigens bevriend werd met Philip Vervier, de vader van de toekomstige «democraat» Jan-Baptist Vervier (zie II). Cornelis’ zoon Jan-Thomas Meyer (1707-1771) werd een van de meest gerespecteerde (en vermogende) boekdrukkers van Gent als officieel stadsdrukker, eigenaar-uitgever van *de Gazette van Gend* en hoofdman van een schuttersgilde⁸⁰. Uit het huwelijk van Jan-Thomas met Maria-Ann Ghijsselen volgden, naast twee dochters, een eerstgeboren zoon die zijn vader in het bedrijf opvolgde, en een tweede zoon, Jacques-Guillaume, die tijdens de Franse bezetting een fanatiek en gevreesd Jacobijn werd.*

Jacques-Guillaume Meyer werd geboren te Gent op 6 april 1756⁸¹. Hij groei-

de op in 't *Ghecroont Sweert*, en ging reeds op zijn zestien aan de universiteit van Leuven studeren, eerst in de wijsbegeerte (hij werd in 1774 de 23ste op 155 examinandi)⁸², erna in de rechten (1777/1778). Hij legde de eed af als advocaat bij de Raad van Vlaanderen en hield kantoor in de Paddenhoek. Hij huwde een juffrouw de Meulemeester die stamde uit een familie van bemiddelde kooplieden in kant. Uit dit gezin werden zeven dochters geboren⁸³. Dankzij het netwerk van wijlen zijn invloedrijke vader kon hij (op aanbeveling van de abt van de Sint-Pietersabdij) eerst griffier worden van de heerlijkheid Overmere – blijkbaar een erg lucratief ambt.

In 1783 (hij was pas 27 geworden) werd hij op voordracht van de keizerlijke hoogbaljuw en de president van de Raad van Vlaanderen (vader van Karel-Lodewijk Diericx) benoemd tot schepen van Gedeele van zijn geboortestad⁸⁴. Deze schepenbank bezat gerechtelijke bevoegdheden over minderjarige wezen en andere onbekwamen en oefende weinig politieke invloed uit.

Iets later volgden nog andere benoemingen: schepen van de heerlijkheid Sint-Pieters (bij Gent), gouverneur van de Armenkamer en intendant van de Berg van Barmhartigheid. In 1785 was hij vruchteloos kandidaat voor een benoeming tot substituut van de procureur-generaal bij de Raad van Vlaanderen. Met de gerechtelijke hervorming van 1787 benoemde de vorst hem evenwel tot rechter in het nieuwe 'gerechtshof van eerste instantie' te Gent⁸⁵. Dit ambt heeft J.-G. Meyer niet opgenomen vermits de hervorming na enige weken werd ingetrokken. Hoe dan ook, de man was kennelijk een favoriet van het regime en men mag aannemen dat hij zoals zijn vader keizersgezind was. Op dat tijdstip was hij nog niet uitdrukkelijk antiklerikaal omdat hij heel wat te danken had aan de abt van de Sint-Pietersabdij (zijn benoeming te Overmere en als schepen van de heerlijkheid Sint-Pieters). Het verrast daarom niet dat hij in die periode blijkbaar geen contact had met de antiklerikale "democraten" rond Jan-Baptist Vervier. Als keizersgezinde nam hij in juli 1787 dienst in de infanterie van het vrijwilligerskorps der schuttersgilden waaraan het stadsbestuur had opgedragen om tijdens de eerste protestacties tegen het beleid van de keizer de openbare rust en veiligheid te verzekeren⁸⁶. Intussen was hij in 1783 ook lid geworden van de *Société de Gand* die de voorstanders van politieke hervormingen groepeerde.

Met de Brabantse Omwenteling kreeg Meyer's politieke loopbaan een nieuwe wending. Hoewel katholiek- en keizersgezind was hij niet ongevoelig gebleven voor het nieuwe ideeëngoed dat vooral uit Frankrijk kwam en beseftte hij o.m. in zijn advocatenpraktijk dat het rationeel beleid van Jozef II in Gent zoals elders veel verzet opriep. Het lijkt niet dat hij enige rol speelde in de

inname van Gent door de Patriotten (13-16 november 1789), maar intellectueel was hij alleszins gewonnen voor de opstand tegen de keizer en voor het ideeëngoed van de “democraten” rond Jan-Frans Vonck.

Sinds enige tijd bevriend met Vonck, die hij (uitzonderlijk) ‘cher Ami’ mocht noemen⁸⁷ nam hij spoedig vrij radicale standpunten in over de hervorming van de politieke instellingen en de vertegenwoordiging van het volk. Hij werd ook erg antiklerikaal wegens de rol van de kerk in de Brabantse Omwenteling en haar meedogenloze vervolging van de Vonckisten. Vanaf 1790 groeide gestaag zijn invloed in de middenklassen en de ambachtenwereld. Zijn medestanders noemde men overigens “Meyeristen”⁸⁹. Dezen oefenden directe invloed uit op de (tijdelijke) democratisering van het stedelijk bestuur in die periode. In juli 1790 werd inderdaad een nieuwe constitutionele organisatie voor het stadsbestuur goedgekeurd, waarvan artikel 1 als volgt luidde: *Dat alle magt in het Volk oorspronkelyk resideert*,⁹⁰ wat de strekking van de nieuwe regeling buiten twijfel stelt. J.-G. Meyer werd in juli 1790 een van de nieuwe schepenen van de Keure die door verkozenen van de bevolking (de Collatie) werden benoemd⁹¹. De behoudsgezinde Statisten (die de provinciale Staten van Vlaanderen controleerden) vreesden de ideologische invloed van Meyer en zetten hem enige tijd gevangen, net als tal van andere Vonckisten. Na het herstel van het Oostenrijks gezag in december 1790 verloor Meyer zijn ambt van schepenen, maar bleef in Gent de antenne van de Vonckistische leiders die zich te Rijsel hadden teruggetrokken. In maart 1792 werd hij opnieuw schepenen van de Keure⁹². Veel beleid kon dit college nochtans niet voeren vermits de stad reeds in november werd ingenomen door het Frans revolutionair leger.

Deze eerste Franse inval werd voor Meyer een *moment de gloire*. Als progressief democraat stichtte hij in Gent een *Club des Amis de la Liberté et de l’Egalité* en mocht hij in opdracht van de bezetter zestig burgers als ‘provisio-nale representanten’ van de Gentse bevolking laten ‘verkiezen’. In feite manipuleerde hij de verrichtingen, plaatste zichzelf op nr 1 en zag ertoe dat zijn politieke geestgenoten eveneens ‘verkozen’ werden⁹³. (o.m. Jacques-Clément Lammens)⁹⁴. De ‘provisio-nale representanten’ benoemden J.-G. Meyer tot schepenen.

Tijdens de “Oostenrijks restauratie” na de terugtocht van het Franse leger in maart 1793 verbleef hij veiligheidshalve herhaaldelijk te Parijs waar hij een drukke politieke activiteit ontplooidde, vooral in het “Comité des Belges et Liégeois Unis”⁹⁵. Hij ontvouwde in die kringen een vrij radicaal programma (*Points et articles pour le salut de la Belgique*) met o.m. de onmiddellijke

annexatie bij Frankrijk; het heffen van uitzonderlijk hoge belastingen op de grote vermogens van adel en kerk; de gedwongen koers van het Franse papiergeld (de assignaten); de publicatie van kranten in de volkstaal zodat elkeen de republikeinse wetgeving kon begrijpen; het plaatsen van guillotines in elke stad ten einde de bevolking af te schrikken en de tegenstanders van de Republiek terecht te stellen. “Il faut que la loi sévisse et que les têtes de ceux qui, après l’union à la France, ont conspiré contre elle, tombent et le peuple y applaudira ... Il faut pour rendre plus sensible au peuple le règne de l’Egalité que les têtes des riches tombent les premières, car sous le despotisme on ne s’en prend qu’aux petits”, preciseerde hij⁹⁶.

Na de tweede (en definitieve) Franse inval in juni 1794 werd hij voorzitter van de voorlopige *Commission Municipale*, die in de plaats kwam van de aloude schepenenbanken. Enige weken later was hij lid en secretaris van de nieuwe *Municipalité*. In november 1794 werd hij opgenomen in het tienkop-pig centraal administratief bestuur van de veroverde Zuidelijke Nederlanden⁹⁷. Hij was er verantwoordelijk voor de bevoorrading, o.m. van levensmiddelen, een van de zwaarste opdrachten wegens de bestuurlijke wanorde, de grillige zo niet ontoereikende ravitaillering en de kosten voor de gedwongen opeising van waren. Het jaar daarop werden deze “centrale” bevoegdheden toegewezen aan de nieuw opgerichte Departementen. In november 1795 werd Meyer een van de vijf *adminstrateurs* van het Scheldedepartement. Voorzitter van de ‘centrale administratie’ van dit departement werd hij in 1797. In dit ambt sprak hij een aantal vlijmend scherpe redevoeringen uit tegen vooral de adel, de clerus en de *émigrés*.

Met zijn snelle opgang in de bestuurlijke hiërarchie kwamen ook enkele kwade tongen los. Men verweet hem o.m. dat zijn tien jaar oudere broer de boekdrukker Jean-François Meyer na de tweede Franse inval naar Duitsland was geëmigreerd. “Sedert vijftien jaar zie ik mijn broer niet meer - snauwde Meyer terug - met zijn emigratie heb ik niets te maken”.

Na een vruchteloze eerste poging tijdens de verkiezingen van 1797 (waarbij enkel gematigde “democraten” voldoende stemmen haalden) werd hij in 1798 verkozen tot lid van het ‘Conseil des Cinq Cents’, daarna tot het prestigieuze ‘Corps Législatif’ (1800-1802) te Parijs. In die tijd drukte hij zijn politieke overtuiging als volgt uit: *j’abjurerai toute ma vie la royauté, l’aristocratie et le monstre de l’anarchie*⁹⁸. Toen zijn wetgevend mandaat in 1802 ten einde kwam, zag hij af van een verdere politieke loopbaan. Waarschijnlijk had hij het vertrouwen van de Eerste Consul verloren: Napoleon zocht inderdaad

steun bij de gewezen leidende klasse die een bittere herinnering bewaarde aan de talrijke excessen van Meyer. Mogelijk is ook dat hij fysisch uitgeput was na een uitzonderlijk woelige levenswandel.

In 1801 was Meyer vruchteloos kandidaat voor een ambt van rechter in de nieuwe rechtbank van eerste aanleg te Gent. De plaatselijke Préfet Guillaume Faipoult had hem inderdaad (onder instructies van Parijs) zijn onontbeerlijke steun geweigerd⁹⁹. Meyer reageerde moedeloos: “J’ai commis le crime d’être le plus ancien serviteur de la République”¹⁰⁰, wat bij Napoleon zeker niet tot aanbeveling strekte¹⁰¹. Enige jaren later solliciteerde hij bij gebrek aan beter voor het ambt van griffier bij de rechtbank van eerste aanleg te Eeklo. Hij werd uiteindelijk benoemd nadat procureur-generaal François-Joseph Beyts had geadviseerd: “Il me paraît juste qu’un gouvernement aussi généreux que celui sous lequel nous avons le bonheur de vivre ... n’écoute pas les passions haineuses et réactrices”¹⁰².

Jacques-Guillaume Meyer overleed kort na zijn benoeming, op 16 mei 1805.

V

Bernard Coppens (1756-1801)¹⁰³

Het was even schrikken toen de “Theresiaanse Academie” (voluit *Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*) de resultaten bekendmaakte van haar jaarlijks *Concours* voor 1787. De vraag die de kandidaten moesten beantwoorden luidde als volgt: “Indiquer les nouvelles branches de manufactures et de commerce qui pourroient être introduites dans les diverses provinces des Pays-Bas autrichiens, sans nuire à celles qui y sont déjà établies”. Voor deze vraag van economisch beleid werd de eerste prijs (*Palme de l’Académie Impériale*)¹⁰⁴ toegekend aan ...*een arts*, te weten “Bernard Coppens, médecin à Gand, Conseiller du Mont-de-Piété, membre de la Société des Arts de Londres, &c”¹⁰⁵. De gelauwerde inzending (53 pag.) werd het jaar daarop door de *Imprimerie académique* in druk uitgegeven¹⁰⁶.

Bernard-Egide Coppens (geboren op 15 mei 1756) stamde uit een interessante familie¹⁰⁷. Zijn vader Jan-Baptist Coppens was apotheker in de Bannesteeg te Gent. Hij bleef bekend als mede-auteur (met dr P.C. de Brabant) van de in 1786 verschenen *Pharmacopoea Gandavensis* (466 pag.) waarvan de recepten verplichtend waren voor de Gentse apothekers¹⁰⁸. Bernard’s moeder Marie-Louise ’t Kindt was een dochter van de illustere rococo-architect David ’t Kindt en een zus van Louis ’t Kindt, directeur van de dienst openbare wer-

ken en stedenbouw van de stad. Het gezin woonde in een fraai huis met een ommuurde grote tuin vol fruitbomen en botanische planten (in de Bennesteeg!). De tweede zoon in dit gezin was David-François Coppens (1759-1843) die drogist werd.

Coppens was en bleef heel zijn leven een veelzijdig man. Tijdens de eerste jaren van zijn loopbaan legde hij zich vooral toe op de uitoefening van de geneeskunde en op wetenschappelijk onderzoek betreffende de botanica, die voor hem veel meer dan een stokpaardje was. Hij publiceerde o.m. een aantal medische studies die gebaseerd waren op zijn praktijk¹⁰⁹. Tevens doceerde hij vanaf oktober 1788 de anatomie in het *Collegium Medicum Gandvense* dat in 1663 werd opgericht en in 1795 door de Franse bezetters gesupprimeerd¹¹⁰. Met enkele andere Gentse artsen (vooral P.C. de Brabant, later ook G. Demanet en J.F. Kluyskens, leden van de in 1800 opgerichte *Société Médicale* (die hij voorzat) zette hij zich in voor de bestrijding van de kinderpokken¹¹¹, een ziekte die afhankelijk van jaar of streek voor 10 à 25 % van de overlijdens verantwoordelijk was¹¹².

Zijn belangstelling beperkte zich evenwel niet tot de geneeskunde. Zo schreef hij ook werken over verrassend uiteenlopende onderwerpen¹¹³: *Dissertation sur la fabrication du blanc de plomb, Traité sur la culture du lin, Traité sur l'art de faire du verre*. Het eerstgenoemde boek werd in 1797 ook in het Duits gepubliceerd te Erfurt: *Über die Verkalchung des Bleies und das Verfahren, dieselbe Arbeit in Bleiweissfabriken im Groszen zu veranstalten* (70 pag.). Coppens werd internationaal gerespecteerd en was lid van talrijke wetenschappelijke genootschappen in binnen- en buitenland, o.m. in Brussel, Londen, Parijs, Sint-Petersburg en Haarlem. Zoals men weet ging zijn aandacht tevens, met concrete voorstellen, naar de economische ontwikkeling van het land, wat de academische bekroning van 1787 verklaart.

Waarschijnlijk (maar nauwkeurige aanwijzingen ontdekten wij niet) volgde hij met belangstelling de bruisende ontwikkelingen in de ideeënwereld (de Franse *Lumières*) en was hij niet ongevoelig voor het vernieuwend keizerlijk beleid. Zijn latere associatie met de groep “radicalen” rond J.B. Vervier verantwoordt de veronderstelling dat hij keizersgezind en “democraat” was, maar tot een persoonlijk engagement kwam het toen nog niet. Niettemin trad hij in 1785 toe tot het leesgenootschap *Société de Gand*, hét trefpunt van de voorstanders van politieke vernieuwing. In een pamflet van 1791 verweten de Statisten Coppens “goddeloos” te zijn¹¹⁴, waarmee zij waarschijnlijk bedoelden dat hij antiklerikaal was. Dat hij vanaf 1796 een leidende rol vervulde in

de door de Fransen “gesecculariseerde” sociale onderstand laat bovendien veronderstellen dat hij de idealen van de Franse revolutie genegen was.

In maart 1788 zette Coppens een schuchtere stap in de stedelijke politiek. Hij aanvaardde inderdaad een mandaat van schepen van Gedeede¹¹⁵. Deze schepenbank (waarvan toen ook Jacques-Guillaume Meyer lid was) bezat gerechtelijke bevoegdheden over minderjarige wezen en andere onbekwamen en oefende weinig politieke invloed uit. Een tweetal jaren later, tijdens de Brabantse Omwenteling, trad hij uit de ideologische schaduw en werd hij een van de mede-auteurs van de *Excellente Print Cronike* en van *Livre blanc ou la révolution gordune* (zie I-II). Welk aandeel hij in deze werken voor zijn rekening nam is niet bekend. Enkel de voortrekkersrol van Vervier (voor de *Cronike*) en van Diericx (voor *Livre Blanc*) lijkt onbetwistbaar. Over de meerwaarde die Bernard Coppens (zoals overigens ook Jozef-Bernard Cannaert) aanbracht tast men in het duister.

In maart 1792, tijdens de “Oostenrijkse restauratie”, werd Coppens (zoals J.-G. Meyer) bevorderd tot schepen van de Keure¹¹⁶. Veel beleid kon dit schepencollege niet voeren omdat de stad reeds in november 1792 door het Frans revolutionair leger werd ingenomen.

Zoals tal van Gentse “democraten” had hij weinig moeite om zich aan te passen aan de Franse bezetting, vooral na de tweede inval (juni 1794). Bij de stichting van de Gentse *Ecole Centrale* (secundair onderwijs) in juli 1797¹¹⁷ werd hij er leraar van ontleedkunde (anatomie), natuurwetenschappen en botanica. In zijn redevoering bij de openstelling van de nieuwe school verklaarde Coppens o.m.: “Elèves, soyez unis par les liens de la fraternité, qu’il n’y ait entre vous d’autre distinction que celle du mérite, d’autre inégalité que celle de l’intelligence”. Ten behoeve van zijn leerlingen publiceerde hij een *Terminologie botanique* (1797, 56 pag. in 8°)¹¹⁹ dat in werkelijkheid een onontbeerlijk referentiewerk was voor elk verder onderzoek in de botanica¹²⁰.

Wegens zijn alom erkende wetenschappelijke faam werd hij benoemd tot voorzitter van de *Jury temporaire des arts et des sciences* van het Schelde-departement - met de duizendpoot Charles van Hulthem als secretaris¹²¹. Deze “jury” had tot taak culturele en wetenschappelijke initiatieven aan het stadsbestuur voor te stellen. Op weinig tijd konden Coppens en van Hulthem heel wat verwezenlijken, o.m. de stadsbibliotheek¹²², een museum voor schone kunsten in de kerk van de Sint-Pietersabdij (*Museum du Département de l’Escaut*)¹²³ en een Planten- of Kruidtuin (*Hortus Gandavensis*) in de moestuin van de afgeschafte Baudeloo-abdij. Bij de aanleg van de Plantentuin (die eerst

aan de *Ecole Centrale* was gehecht) werd een aanzienlijk beroep gedaan op Coppens' wetenschappelijke belangstelling voor de botanica¹²⁴. Hij werd overigens de eerste directeur van de inrichting die haar deuren opende op 19 juli 1797. De befaamde Gentse architect Jean-Baptiste Pisson had de plannen getekend. Coppens en van Hulthem kochten zelf heel wat planten aan, terwijl plantenkwekers en bevriende tuinen in binnen- en buitenland zorgden voor de verdere opbouw van de collectie. Coppens zelf kocht bijv. een deel aan van de planten van de abdij van Ename waaronder twee dwergplanten die in 1599 door de aartshertogen Albrecht en Isabella aan de abdij waren geschonken. Wegens zijn overlijden in 1801 moest Bernard Coppens het gelukkig niet meer meemaken dat vanaf 1802 de Plantentuin in grote financiële moeilijkheden verkeerde en in 1804 (met de financiële hulp van Napoleon en zijn gemalin Joséphine de Beauharnais) aan het stadsbestuur moest worden overgedragen.

In 1796 werd dr Bernard Coppens voorzitter van de “Commissie der burgerlijke godshuizen”¹²⁵. Bij wetten van oktober-november 1796 hadden de Fransen de aloude parochiale armendissen en de centrale Armenkamer gesupprimeerd en de sociale onderstand onder een dubbele koepel gebracht: het Bestuur van weldadigheid (*Bureau de bienfaisance*) en de Commissie der burgerlijke godshuizen (*Commission des hospices civils*). Het Bestuur van weldadigheid verstreekte huiselijke bijstand aan ambulante hulpbehoevenden terwijl de Commissie in een twintigtal gestichten (o.m. het hospitaal De Byloke) instond voor meer dan duizend zieken, invaliden, wezen, enz. Tijdens de eerste periode van de inlijving bij Frankrijk (tot ca. 1800) heerste in de twee instellingen ongeveer dezelfde chaos als in het eigenlijke stadsbestuur. Leden werden benoemd, weigerden hun benoeming of werden afgezet wegens “incivisme” of ander “anti-republikeins gedrag”. In deze omstandigheden was het (nog afgezien van de financiële moeilijkheden) erg moeilijk om een effectief sociaal beleid te voeren. Gelukkig kon in die periode een beroep worden gedaan op de ervaring en het gezag van dr Bernard Coppens, die voortreffelijk werd bijgestaan door de bekwame thesaurier-ontvanger François Huytens en de toegewijde en nauwkeurige advocaat Pierre-Philippe Lammens¹²⁶ als secretaris.

Bernard Coppens (die gehuwd was met Marie-Louise Valcke) overleed op 28 juni 1801, amper 45 jaar oud. Zijn uitvaart werd een indrukwekkende hulde-manifestatie rond de lijkbaar die men op de binnenplaats van de *Ecole Centrale* (nu atheneum Ottogracht) had opgesteld¹²⁷. In april 1802 werd zijn bibliotheek openbaar verkocht op basis van een catalogus van 76 pag. Zij was

in hoofdzaak samengesteld uit boeken over natuurwetenschappen, geneeskunde, fysica en nijverheid¹²⁸.

Tekenend voor Bernard Coppens was alleszins dat van hem geen ideologisch-agressief optreden bekend is. Zijn progressieve ideeën zette hij om in concrete daden, niet in denigrerende uitspraken over andersdenkenden.

Guy Schrans

NOTEN

- ⁷⁷ J. Nève, *Gand sous la domination française*, 1927, p. 14; S. Tassier, *Histoire de la Belgique sous l'occupation française de 1792 et 1793*, 1934, p. 247
- ⁷⁸ G. Schrans, *Zelfdenkers in profiel*, o.c., p. 35-36
- ⁷⁹ E. Van Besien, "De Fontaine in de eerste helft van de achttiende eeuw", *Jaarboek De Fontaine*, 2005, p. 199
- ⁸⁰ G. Schrans, *Vrijmetselaars te Gent*, o.c., p. 403-408
- ⁸¹ F. Leleux, G.T., 1988, p. 222-232; Id., *Nouvelle Biographie Nationale*, I (1988), p. 266-272
- ⁸² F. Leleux, *Nouv. B.N.*, p. 266
- ⁸³ S. Tassier, *Histoire de la Belgique*, o.c., p.180
- ⁸⁴ D. Destanberg, o.c., p. 93 ; F. Leleux, o.c., p. 266
- ⁸⁵ Ph. van Hille, *De gerechtelijke hervorming van keizer Jozef II*, 1973, p. 103; D. Destanberg, o.c., p. 145
- ⁸⁶ F. Vanderhaeghen, *Jaerboeken van het soevereine Gilde der kolveniers, busschieters en kanonniers, gezegd Hoofdgilde van Sint-Antone te Gent*, 1867, III, p. 172
- ⁸⁷ J. Van den Broeck, *J.B.C. Verlooy, vooruitstrevend jurist en politicus uit de achttiende eeuw (1746-1797)*, 1980, p. 209
- ⁸⁸ Zie bijv. de houding van de parfumhandelaar (lid van de Collatie voor de St-Martensparochie, Ekkerghem) Antone Benoit in: G. Schrans, *Vrijmetselaars te Gent*, o.c., p. 73
- ⁸⁹ D. Destanberg, o.c., p. 215
- ⁹⁰ Zie de volledige tekst in : P.A. Verhaeghe, *Jaerboeken*, o.c., p. 121-130
- ⁹¹ D. Destanberg, o.c., p. 243
- ⁹² D. Destanberg, o.c., p. 284
- ⁹³ (P.A. Verhaeghe), o.c., p. 233-234 .
- ⁹⁴ Over J.-C. Lammens : G. Schrans, *G.T.*, 2011, p. 51-61
- ⁹⁵ F. Leleux, *Nouv. B.N.*, p.
- ⁹⁶ F. Leleux, *Nouv. B.N.*, p. 268
- ⁹⁷ F. Leleux, *Nouv. B.N.*, p. 268-269 ; M.R. Thielemans, «Deux institutions centrales sous le régime français en Belgique. L'Administration centrale et supérieure de la Belgique et le Conseil de Gouvernement», *Rev. b. phil. & hist.*, 1966, p. 500-560
- ⁹⁸ J. Nève, o.c., p. 32
- ⁹⁹ Ph. van Hille, *Het hof van beroep van Brussel en de rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Frans Bewind (1800-1814)*, 1970, p. 106

- ¹⁰⁰ Ph. van Hille, *o.c.*, p. 106
- ¹⁰¹ In 1810 werd bijv. rechter J.B. Lecat afgezet wegens zijn republikeinse opvattingen; G. Schrans, *G.T.*, 2011, p. 111
- ¹⁰² Ph. van Hille, *o.c.*, p. 94
- ¹⁰³ Zie (beknopt en onvolledig): *Biogr. Nat.*, IV (1873), 380-381
- ¹⁰⁴ *Mémoires sur les questions posées par l'Académie royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*, 1818.; J.-P. Namur, *Bibliographie académique belge ou répertoire systématique et analytique des mémoires couronnés par l'ancienne et nouvelle Académie de Bruxelles*, Liège, 1838, p. 20; E. Mailly, *Histoire de l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*, 1883, p. 327, 391, 497; N. Bracke, *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)*, 2000, p. 328.
- ¹⁰⁵ Het “eerste accessit” ging in dit Concours ook naar een Gentenaar, te weten de jonge koopman François-Marie Lammens. Zie verder: G. Schrans, *G.T.*, 2011, p. 406
- ¹⁰⁶ Er bestaat van dit werk een reproductie in paperback: NABU Press, 2012
- ¹⁰⁷ Zie: G. Schrans, *Vrijmetselaars te Gent, o.c.*, p. 284-285
- ¹⁰⁸ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 80, nr 5416
- ¹⁰⁹ Bijv.: *Redevoering over de voordeelen van de doorsnyding der schaembeens-vereeniging in de moeilyke baeringen* (57p.); F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 220 (nrs 6577-6578); waarschijnlijk gepubliceerd in 1779
- ¹¹⁰ D. Destanberg, *o.c.*, p. 170
- ¹¹¹ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p.377- 378, nr 7742
- ¹¹² C. Bruyneel, “Bijstand aan de bevolking en gezondheidsbeleid”, in: H. Hasquin ed., *België onder het Frans bewind (1792-1815)*, 1993, p. 291-294.
- ¹¹³ *Biogr. Nat.*, *o.c.*,, 380
- ¹¹⁴ D. Destanberg, *o.c.*, p. 264
- ¹¹⁵ D. Destanberg, *o.c.*, p. 167 ; P.C. Van der Meersch, *Memorieboek de stad Ghent*, III (1854), p. 575-576
- ¹¹⁶ D. Destanberg, *o.c.*, p. 284
- ¹¹⁷ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 273 (nr 6938)
- ¹¹⁸ M. Heins, “Les écoles de Gand sous la République et l’Empire français”, *La Flandre Libérale*, 28-30 juni 1886. Ook gepubliceerd als brochure (bibl. UGent G.23610 [17]), p. 12-13
- ¹¹⁹ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 250 (nr 6775)
- ¹²⁰ Ook van dit werk bestaat een reproductie in paperback: NABU Press, 2010
- ¹²¹ F. Leleux, *Charles van Hulthem 1764-1832*, Acad. Royale, 1965, p. 150 e.v.
- ¹²² F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 273 (nr 6937)
- ¹²³ A. Van Werveke, «Het Museum voor schoone kunsten te Gent. Geschiedkundige schets», *Bull. MGOG*, 1913-1914, p. 43-77
- ¹²⁴ Betr. de aanvangsjaren van de Plantentuin: F. Leleux, *Charles van Hulthem, o.c.*, p. 178 e.v.
- ¹²⁵ G. Schrans, *Van wit naar blauw. Gent tussen 1780 en 1842*, 2010, p. 144-145
- ¹²⁶ G. Schrans, *G.T.*, 2011, p. 408
- ¹²⁷ P. Claeys, *Mémorial de la ville de Gand 1792-1830*, 1902, p. 129
- ¹²⁸ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 277 (nr 6966)